

Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya

Nəşr tarixi: 27.10.2017

Əsli: İngilis dilində

qeyri-rəsmi tərcümə

Əlilliyi olan Şəxslərin Hüquqları üzrə Komitə

Müstəqil həyat tərzi və yerli icmaya cəlb olunma ilə bağlı 5 sayılı ümumi şərh (2017)

I. Giriş

1. Əlilliyi olan şəxslər tarixən şəxsi seçim imkanından, öz həyatında baş verən hadisələrə müdaxilədən məhrum olublar. Onların çoxunun öz seçdikləri icmalarda müstəqil yaşaya bilməyəcəkləri güman edilir. Dəstək ya ümumiyyətlə göstərilmir, yaxud da xüsusi yaşayış yerində yaşamaqla bağlı olur və cəmiyyətdə infrastruktur universal şəkildə tərtib edilməyibdir. Resurslar əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müstəqil yaşama imkanlarının inkişaf etdirilməsinə deyil, müəssisələrə ayrılır. Bu isə, tərk edilmə, ailədən asılılıq, institutlaşma, təcrid və seqreqasiyaya gətirib çıxarır.

2. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiyanın 19-cu maddəsi bütün əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər şəkildə müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq, şəxsi seçim azadlığını və öz həyatına dair qərar vermək hüququnu tanıyır. Bu maddə bütün insanlar azad, hüquq və ləyaqətinə görə bərabər doğulduğu və həyatlarının bərabər səviyyədə dəyərli olduğu əsas insan hüquqları prinsipinə əsaslanır.

3. 19-cu maddədə vurğulanır ki, əlilliyi olan şəxslər hüququn subyektləridir və hüquq sahibidirlər. Konvensiyanın ümumi prinsipləri (maddə 3), xüsusilə insan ləyaqətinə, onun müstəqilliyi və şəxsi sərbəstliyinə hörmət olunması (3-cü maddənin "a" bəndi) və cəmiyyətə tam və səmərəli cəlb olunma və daxil olma (3-cü maddənin "c" bəndi), müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququnun təməlidir. Konvensiyada təsbit olunmuş digər prinsiplər də 19-cu maddənin şərhini və tətbiqi üçün əhəmiyyətlidir.

4. Müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olma, əlilliyi olan şəxslərin fərdi yardım və kollektiv istifadə üçün nəzərdə tutulan obyektlərin universal dizayn prinsiplərinə

uyğunlaşdırılmasını təmin etməklə öz istədikləri həyatı yaşamalarından qaynaqlanan ideyadır.

5. Konvensiyanın preambulasında iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin çoxunun yoxsulluq şəraitində yaşaması faktını qəbul edir və yoxsulluğun təsirinin aradan qaldırılmasının əhəmiyyəti vurğulanır. Sosial təcridin nəticələri ağırdır, çünki o, asılılığı davam etdirir və dolayısıyla da şəxsi azadlıqlara müdaxilə edir. Eyni zamanda, sosial təcrid zorakılığa, istismara və sui-istifadəyə gətirib çıxara bilən stiqma, seqrəqasiya və ayrı-seçkilik, eləcə də əlilliyi olan şəxslərin marjinalaşdırılması kimi mənfi stereotiplər yaradır. Əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşamaq hüququnun (maddə 19) təşviqi və onların sosial inteqrasiyası üçün siyasətlər və konkret fəaliyyət planlarının hazırlanması davamlı inkişafın və yoxsulluğun azaldılmasının təmin edilməsi üçün səmərəli mexanizmdir.
6. Hazırkı ümumi şərhin məqsədi 19-cu maddənin tətbiqində və Konvensiya üzrə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsində iştirakçı dövlətlərə dəstək göstərməkdir. Bu, ilk növbədə, hər bir şəxsin müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququndan istifadəsini təmin etmək öhdəliyinə aiddir, lakin bu eyni zamanda Konvensiyanın digər müddəaları ilə də bağlıdır. 19-cu maddə Konvensiyanın geniş və çoxşaxəli maddələrindən biridir və Konvensiyanın tam həyata keçirilməsinin ayrılmaz hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir.
7. 19-cu maddə mülki və siyasi, eləcə də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları ehtiva edir və bütün insan hüquqlarının qarşılıqlı təsirini, qarşılıqlı asılılığını və bölünməzliyini nümayiş etdirir. Müstəqil həyat tərzini və yerli icmaya cəlb olunma hüququ yalnız bu normada təsbit olunmuş bütün iqtisadi, mülki, sosial və mədəni hüquqlar yerinə yetirildikdə həyata keçirilə bilər. Beynəlxalq insan hüquqları dərhal qüvvəyə minən öhdəliklər və mərhələli həyata keçirilə bilən öhdəliklər qoyur.¹ Tam həyata keçirilməsi həm də mülki və siyasi və ya sosial, iqtisadi və mədəni hüquqların təhlükə altında olmasından asılı olmayaraq mərhələlərlə həyata keçirilməli olan struktur dəyişikliklərini tələb edir. Mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların tam şəkildə həyata keçirilməsi həm də struktur dəyişiklikləri və eləcə də bu dəyişikliklərin mərhələli şəkildə aparılmasını tələb edir.
8. 19-cu maddə insan həyatında mədəni müxtəlifliyi nəzərə alır və onun məzmununda heç bir konkret mədəni norma və dəyərlərə üstünlük verilmir.

¹ Baxın İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsi, İştirakçı dövlətlərin öhdəliklərinin mahiyyəti haqqında 3 sayılı ümumi şərh (1990) 1 və 2-ci bəndləri.

Müstəqil həyat tərzi və yerli icmaya cəlb olunma bütün dünyada, o cümlədən əlillik kontekstində tətbiq olunan insan varlığının əsas prinsipləridir. Bu, maksimum öz müqəddəratını təyin etmə və qarşılıqlı asılılıqla, hər kəs öz həyatlarına dair seçim və qərarlarına nəzarət etmə hüququndan istifadəsi deməkdir. Bu hüquq müxtəlif iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi kontekstlərdə səmərəli şəkildə həyata keçirilməlidir. Müstəqil həyat tərzi və yerli icmaya cəlb olunma hüququ irqindən asılı olmayaraq bütün əlilliyi olan şəxslərə şamil edilir; irqi, dərisinin rəngi, cinsi, hamiləlik, analıq və ailə vəziyyəti, işi, gender kimliyi, cinsi, dil və dini mənsubiyyəti, siyasi və digər etiqadları, milli, etnik, aborigen və ya sosial mənşəyi, miqrant, sığınacaq axtaran və ya qaçqın statusu, milli azlıqlara mənsubluğu, əmlak və iqtisadi vəziyyəti, sağlamlıq vəziyyəti, genetik və ya digər xəstəliklərə meyillilik, təvəllüd, yaşı və digər status.

9. 19-cu maddədə göstərilən hüquq beynəlxalq insan hüquqları çərçivəsində dərin köklərə malikdir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi 29-cu maddənin 1-ci bəndində fərdin şəxsiyyətinin inkişafı ilə cəmiyyətin bir hissəsi olmasının qarşılıqlı asılılığı vurğulayır: “Hər bir insan cəmiyyət qarşısında borcludur, çünki şəxsiyyətin azad və tam inkişafı yalnız cəmiyyətdə mümkündür”. 19-cu maddənin kökləri mülki və siyasi, eləcə də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlardan ibarətdir: sərbəst hərəkət azadlığı və öz yaşayış yerinin seçmək hüququ (Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 12-ci maddəsi), qida, geyim və mənzil də daxil olmaqla, münasib həyat səviyyəsi hüququ (İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 11-ci maddəsi) və əsas fikir və ifadə azadlığı müstəqil yaşamaq və cəmiyyətin bir hissəsi olmaq hüququnun əsasını təşkil edir. Hərəkət azadlığı, münasib həyat səviyyəsi, eləcə də hər kəsin öz seçim və qərarlarını dərk etmək bacarığı insan ləyaqətinə hörmət və şəxsin azad inkişafı üçün zəruri şərtləridir².
10. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiya qadın və kişilərin bərabərliyini vurğulayır və qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarını pisləyir (maddə 1). Bu Konvensiya qadın və kişilərin qanun qarşısında bərabərliyini eləcə də, hüquq qabiliyyət və bu qabiliyyəti həyata keçirməklə bağlı eyni imkanlara sahib olduğunu bir daha təsdiq edir (15-ci maddənin 2-ci bəndi). O, həmçinin iştirakçı dövlətləri şəxsin sərbəst hərəkət azadlığı, yaşamaq və daimi yaşayış yerini azad şəkildə seçməsinə dair qanunvericiliyə münasibətdə kişilər və qadınlara eyni hüquqlar verilməsinə çağırır (15-ci maddənin 4-cü bəndi).

²Baxın: Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, maddə 22; İnsan Hüquqları Komitəsi, hərəkət azadlığına dair ümumi şərh № 27 (1997), bənd 1; İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsi, adekvat mənzillə bağlı ümumi şərh № 4 (1991), bənd 7.

11. Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyanın 9-cu maddəsinin 1-ci bəndində iştirakçı dövlətlərdən tələb olunur ki, “məhkəmənin qərarına uyğun olaraq qanuna və prosedurlara müvafiq surətdə belə ayrılığın uşağın ali mənafeyi üçün zəruri hallar istisna olmaqla uşaq və valideynləri onların arzusuna zidd olaraq ayrı düşməməsini təmin etsin”. Bu Konvensiyanın 18-ci maddənin 2-ci bəndində təsbit olunduğu kimi iştirakçı dövlətlər “valideynlərə və qanuni qəyyumlara uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı vəzifələrini yerinə yetirməkdə lazımi köməklik göstərməlidirlər”. Bundan əlavə, 20-ci maddənin 1-ci bəndində “ailə mühitindən müvəqqəti və ya daimi məhrum olan və ya uşağın ali mənafeyi üçün belə mühitdə qala bilməyən uşaq dövlət tərəfindən xüsusi müdafiə edilmək və kömək almaq hüququna malikdir” və 20-ci maddənin 2-ci bəndində “iştirakçı dövlətlər tərəfindən öz milli qanunlarına uyğun olaraq belə uşaqlar üçün alternativ qayğı ilə təmin etməlidirlər” kimi müəyyən edilir. Əlillik səbəbi ilə alternativ qayğı ilə təmin edilmə ayrısı seçkilik hesab olunur.
12. 23-cü maddənin 1-ci bəndində müəyyən edilir ki, bütün uşaqlar özünə inamını artıran və cəmiyyət həyatında fəal iştirakını asanlaşdıran şəraitdə ləyaqətli həyat sürməlidir. Uşaq Hüquqları üzrə Komitə müəssisələrdə əlilliyi olan uşaqların sayının çox olmasından narahatlığını ifadə etdi və iştirakçı dövlətləri deinstitutlaşma proqramları vasitəsilə onların ailələri, qohumları və ya himayədar ailə ilə yaşamaq imkanlarını dəstəkləməyə çağırdı³.
13. Bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi beynəlxalq insan hüquqlarının əsas prinsipləridir və bütün əsas insan hüquqları sənədlərində təsbit edilmişdir. İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitənin əlilliyi olan şəxslərə dair 5 sayılı (1994) ümumi şərhində vurğulayır ki, “sosial maneələrin qoyulması ilə tətbiq edilən seqreqasiya və təcrid” ayrı-seçkilik hesab olunur. Komitə, həmçinin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın 11-ci maddəsi ilə bağlı vurğulayır ki, münasib həyat səviyyəsi hüququ təkə münasib qida, müyəssər yaşayış yeri və digər əsas maddi tələblərə bərabər çıxış deyil, həm də əlilliyi olan şəxslərin insan hüquqlarına tam həyata keçirilməsi üçün dəstək xidmətlərinin və köməkçi vasitə və texnologiyaların mövcudluğunu da əhatə edir.
14. Bundan əlavə, 19-cu maddə və bu ümumi şərhin məzmunu Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri və 2030-cu il üçün Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyinin ayrılmaz hissəsi kimi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mənzil və Davamlı Şəhər İnkişafı üzrə Konfransında (Habitat III) qəbul edilmiş Yeni Şəhər Gündəliyinin həyata keçirilməsini istiqamətləndirməli və dəstəkləməlidir. Yeni Şəhər Gündəliyi inklüziv, ədalətli, təhlükəsiz, sağlam, müyəssər, əlverişli, davamlı və dayanıqlı şəhərlər və insan məskənlərini təşviq etməklə bütün insanların bərabər hüquq və imkanlardan istifadə edə biləcəyi şəhərlər və yaşayış məntəqələri ilə bağlı yanaşmanı müdafiə edir.

³Baxın: Uşaq Hüquqları üzrə Komitəsi, əlilliyi olan uşaqların hüquqlarına dair ümumi 9 sayılı şərhin (2006) 47-ci bəndi

Konvensiyanın 19-cu maddəsi ilə əlaqədar olaraq, Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin 10.2-ci hədəfi “hamının sosial, iqtisadi və siyasi həyatda iştirakı üçün səlahiyyətləri artırmaq və bunu təşviq etmək” və 11.1-ci hədəfi “adekvat, təhlükəsiz və sərfəli mənzil təminatına və əsas xidmətlərə çıxışı təmin etmək” xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

15. Əlilliyi olan şəxslərin Hüquqları üzrə Komitəsi son on ildə 19-cu maddənin həyata keçirilməsində irəliləyişlər olduğunu qeyd etmişdir. Bununla belə, Komitə 19-cu maddənin məqsədi ilə icrasının əhatə dairəsi arasında uçurum olduğunu müşahidə edir. Qalmaqda olan maneələrdən bəziləri aşağıdakılardır:

- (a) öz yaşayış yerinə dair hüquqi qabliyyətin, qüvvədə olan qanunlar və təcrübələr vasitəsilə və de-fakto inkar edilməsi;
- (b) icma daxilində müstəqil yaşamağı təmin etmək üçün sosial dəstək və müdafiə mexanizmlərin olmaması;
- (c) fərdi köməkçi və dəstəyin təmin edilməsinə yönəlmiş kifayət qədər qanunvericilik bazası və büdcədən vəsait çatışmazlığı;
- (d) uşaqların müəssisələrə salınması və onların bütün formalarda məcburi müalicəsi;
- (e) De-institutlaşdırılma ilə bağlı strategiya və planlarının olmaması və uşaq müəssisələrinin davamlı investisiyaların yatırılması;
- (f) əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası və mövcud dəstəkdən istifadəsinə mane olan mənfi münasibət, stiqma və stereotiplərin olması;
- (g) icma daxilində müstəqil yaşamaq hüququna dair yanlış təsəvvürlər;
- (h) nəqliyyat, səhiyyə, məktəblər, ictimai yerlər, yaşayış yerləri, teatrlar, kinoteatrlar, məhsul, xidmətlər və ictimai binalar kimi mövcud, məqbul, əlverişli, müyəssər və uyğunlaşdırılmış xidmət və obyektlərin olmaması;
- (i) 19-cu maddənin icrasını təmin etmək üçün münasib monitorinq mexanizmlərinin olmaması, o cümlədən əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatların iştirakının təmin edilməməsi;
- (j) ümumi büdcə ayırmaları zamanı əlilliyin kifayət qədər nəzərə alınmaması;
- (k) iştirakçı dövlətlərdə əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşaması və yerli icmaya cəlb olunması üçün yerli icra hakimiyyət orqanları arasında qeyri-bərabərlik və qeyri-adekvat mərkəzsizləşdirmə.

II. 19-cu maddənin normativ məzmunu

A. Anlayışlar

16. Bu ümumi şərhdə istifadə olunan təriflər:

(a) **Müstəqil həyat tərzı.** Müstəqil yaşamaq/müstəqil həyat tərzı ifadələri o deməkdir ki, əlilliyi olan şəxslər öz həyatlarını seçmək və idarə etmək, öz həyatları ilə bağlı bütün qərarları vermək üçün lazım olan bütün vasitələrə malikdirlər. Fərdi hərəkət etmə və qərar vermə nəqliyyatdan istifadə, məlumat əldə etmək, ünsiyyət və şəxsi yardım, yaşayış yeri, gündəlik iş rejimi, vərdislər, layiqli məşğulluq, şəxsi münasibətlər, geyim, qidalanma, gigiyena və sağlamlıq xidmətləri, dini və mədəni fəaliyyətlər, cinsi və reproduktiv hüquqlarla bağlı xidmətlərdə daxil olmaqla müstəqil həyatın əsasını təşkil edir. İnsan şəxsiyyəti və şəxsi inkişaf bu fəaliyyətlərdən asılıdır yeni harada və kiminlə yaşayırıq, həyatımızı paylaşdığımız insanlar, nə yediyimiz, səhər yatmağı və ya gecə gec yatmağı, açıq və ya qapalı məkanlarda fəaliyyətlər, masanı süfrə örtüyü və şam yandırmağı xoşlamağımız, ev heyvanlarınız olub-olmamaması və ya musiqi dinləməyimiz. Bu cür fəaliyyətlər və qərarlar bizim kim olduğumuzu müəyyən edir. Müstəqil yaşamaq fərdin sərbəstliyin və azadlığının mühüm hissəsidir və mütləq tək yaşamaq kimi başa düşülməməlidir. Eləcə də, sadəcə gündəlik işləri təkbaşına həyata keçirmək qabiliyyəti kimi şərh edilməməlidir. Bu daha çox Konvensiyanın 3-cü maddəsinin “a” bəndində təsbit edilən insan ləyaqətinə, onun fərdi sərbəstliyinə hörmət edilməsinə uyğun olaraq şəxsi seçim etmək azadlığı kimi qiymətləndirilməlidir. Müstəqillik fərdi sərbəstliyin forması kimi əlilliyi olan şəxsin öz həyat tərzı və gündəlik fəaliyyətləri ilə bağlı seçim və ona nəzarət imkanından məhrum olmaması deməkdir;

(b) **İcmaya daxil olma.** İcmaya daxil olma hüququ Konvensiyanın 3-cü maddəsinin “c” bəndində təsbit olunduğu kimi cəmiyyətə tam və səmərəli cəlb olunma və daxil olma prinsipinə aiddir. Buraya cəmiyyətin həyatında yaşama və əhaliyə təqdim edilən bütün xidmətlərə çıxış imkanı və əlilliyi olan şəxslərin sosial həyatın bütün sahələrinə tam şəkildə cəlb edilməsi və iştirak etmələrinə imkan verən dəstək xidmətləri daxildir. Bu xidmətlərə mənzil, nəqliyyat, alış-veriş, təhsil, məşğulluq, istirahətlə bağlı fəaliyyətlər və sosial media da daxil olmaqla, əhaliyə təqdim edilən bütün obyekt və xidmətlər daxildir. Bu hüquqa, həmçinin, cəmiyyətdəki siyasi və mədəni tədbirlərə, ictimai yığıncaqlara, idman, mədəni və dini tədbirlər və eləcə də əlilliyi olan şəxsin iştirak etmək istədiyi hər hansı bir fəaliyyətə digərləri kimi çıxış imkanı daxildir;

(c) **Müstəqil yaşamaq üçün əlverişli mühit.** Həm müstəqil yaşamaq, həm də cəmiyyətə daxil olmaq hər hansı bir institusionallaşma formasını istisna edən yaşayış mühitini nəzərdə tutur. Söhbət “yalnız” müəyyən bir binada və ya mühidə yaşamaq deyil; bu, ilk növbədə, müəyyən həyat və yaşayış şəraitinə malik olmaqla şəxsi seçim azadlığını və muxtariyyətini itirməməkdən gedir. Nə yüzdən çox sakini olan böyük müəssisələr, nə beş-səkkiz nəfərin yerləşdiyi daha kiçik evlər, nə də fərdi yaşayış evləri, əgər onlar müəssisələrin və ya institusionallaşmanın xüsusiyyətlərinə malikdirsə, müstəqil yaşayış üçün əlverişli mühit hesab

edilə bilməz. Müəssisələrin ölçüsü, adı və təşkili ilə fərqlənsədə, onların müəyyən ümumi xüsusiyyətləri vardır. Bunlar: köməkçilərin xidmətlərinin bir neçə şəxs arasında bölüşdürülməsi və yardım göstərən şəxslərə təsir göstərilməməsi və ya məhdud olması; əlilliyi olan şəxslərin gündəlik həyatda qərar vermək imkanından məhrum edilməsi; kiminlə yaşamasına dair seçimin olmaması; şəxsi iradə və seçimləri nəzərə almayan sərt qaydaların olması; müvafiq bir səlahiyyətli şəxsin nəzarəti ilə bir qrup şəxs üçün eyni yerdə eyni fəaliyyət; xidmətin göstərilməsində paternalist yanaşma; yaşayış şəraitinə nəzarət; və eyni mühitdə yaşayan əlilliyi olan şəxslərin sayında qeyri-mütənasiblik. Müəssisələr əlilliyi olan şəxslərə müəyyən sahələr üzrə məhdud seçim azadlığı hüququ təklif edir və bu müəssisələrin təcrid etmə xarakterini dəyişdirmir. De-institusionalizasiya siyasəti müəssisələrdə struktur islahatlarının həyata keçirilməsini tələb edir. İstər böyük, istərsə də kiçik qruplar üçün nəzərdə tutulan evlər ailə mühitində böyümək ehtiyacını heç bir şəkildə əvəz etmir və bu uşaqlar üçün xüsusilə təhlükəlidir. "Ailə tipli" müəssisələr hələ də müəssisədir və ailə qayğısını əvəz etmir;

(d) **Fərdi yardım.** Fərdi yardım əlilliyi olan şəxsə təqdim edilən və həmin şəxsin nəzarəti ilə insan dəstəyi vasitəsilə göstərilən xidmətdir. Fərdi yardım müstəqil yaşamağa kömək edir. Fərdi yardımın üsulları fərqli olsa da, onu digər yardım növlərindən fərqləndirən müəyyən elementləri var. Bunlar aşağıdakılardır:

i) Fərdi yardım xidmətinin maliyyələşdirilməsi fərdi meyarlar əsasında və layiqli əməyin təmini məqsədi ilə insan hüquqlarını nəzərə alınmaqla təmin edilməlidir. Ayrılmış vəsaitlər benefisiar əlilliyi olan şəxs tərəfindən idarə edilməli və ehtiyacı olan hər hansı yardımı ödəmək üçün istifadə edilməlidir. Fərdi yardımın məbləği fərdi ehtiyacların qiymətləndirilməsi və yaşayış şəraiti əsasında müəyyən edilir. Fərdi yardım ayrılmış büdcənin azalmasına və ya daha yüksək fərdi ödəniş səbəb olmamalıdır.

ii) Xidmət əlilliyi olan şəxsin nəzarəti altında göstərilməlidir, yəni o, ya xidmət üçün müxtəlif xidmət təminatçıları ilə müqavilə bağlaya bilər, ya da işəgötürən kimi çıxış edə bilər. Əlilliyi olan şəxslərin öz xidmətlərini fərdiləşdirmək, yəni onları layihələndirmək və xidmətin kim tərəfindən, necə, nə vaxt, harada və hansı şəkildə çatdırılmasına qərar vermək və xidmət təminatçılarını təlimatlandırmaq və istiqamətləndirmək seçimi var;

iii) Fərdi birbaşa əlaqəyə əsaslanır. Köməkçilər fərdi yardım alan şəxs tərəfindən işə götürülməli, öyrədilməli və onlara nəzarət edilməlidir. Onlar həmin şəxsin tam və sərbəst razılığı olmadan "paylaşılmamalıdır". Əks halda bu əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə öz müqəddəratını təyin etmə və kortəbii iştirakını məhdudlaşdıracaq və ona mane olacaqdır;

iv) Əlilliyi olan şəxslər xidmətlərin göstərilməsini özünü idarə edir. Fərdi yardıma ehtiyacı olan əlilliyi olan şəxslər öz həyat şəraitlərinə və seçimlərinə uyğun olaraq xidmətin göstərilməsinə nəzarətin formasını sərbəst seçə bilərlər. Onlar özü "işəgötürən" rolunu öz üzərinə götürməsədə, yardımla bağlı qərarların mərkəzində qalırlar: bütün suallar ona ünvanlanmalıdır və onun fərdi seçimlərinə hörmət edilməlidir. Fərdi yardıma nəzarət dəstəkləyici qərarların qəbulu kontekstində həyata keçirilə bilər.

17. Fərdi xidmət təminatçıları bir çox halda öz xidmətlərini "müstəqil" və ya "icma həyatı" və həmçinin "fərdi yardım" terminlərindən istifadə etməklə yanlış şəkildə təsvir edirlər,

baxmayaraq ki, praktikada bu cür xidmətlər 19-cu maddənin tələblərinə cavab vermir. Müəyyən bir xidmətə çıxışı digərindən asılı edən, iki və ya daha çox insanın birlikdə yaşamasını tələb edən və ya xüsusi yaşayış şəraiti çərçivəsində təmin edən “paket həllər” 19-cu maddənin müddəalarına uyğun gəlmir. “Fərdi yardım” əlilliyi olan şəxslərə dair qərar və hərəkətlərə tam nəzarəti nəzərdə tutmursa, 19-cu maddəyə uyğun hesab edilməməlidir. Ünsiyyətlə bağlı xüsusi ehtiyacları olan eləcə də, qeyri-nitq ünsiyyət vasitələrindən (üz ifadələri, jestlər və səslər) istifadə edən şəxslər öz məqsədlərinə çatmağa, qərarlarını verməyə və seçimlərini etməyə imkan verən dəstəklə təmin edilməlidirlər.

B. 19-cu maddənin girişi

18. 19-cu maddə əlilliyi olan şəxslərə qarşı ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və digərləri ilə bərabər şəraitində müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququnun tanınması prinsipini bir daha təsdiq edir. Müstəqil yaşamaq, digərləri ilə bərabər seçim azadlığına malik olmaq və cəmiyyətə daxil olma hüququnun təmin edilməsi məqsədi ilə iştirakçı dövlətlər bu hüquqların tam şəkildə həyata keçirilməsi və əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə tam inteqrasiyası və iştirakını asanlaşdırmaq üçün səmərəli və lazımı tədbirlər görməlidirlər.

19. 19-cu maddə iki anlayışı əhatə edir: Müstəqil yaşamaq və yerli icmaya cəlb olunma hüququ. Birincisinə fərdi xarakter daşıyır, kənarında qalmadan və ya imkanlardan məhrum edilmədən azad yaşamaq hüququ aiddir, ikincisi sosial ölçüyə malik olub özündə hər kəs üçün inklüziv mühit yaratmağı əks etdirir. 19-cu maddədə təsbit olunmuş hüquq bu iki aspekti əhatə edir.

20. 19-cu maddə açıq şəkildə “bütün əlilliyi olan şəxslərə” şamil edilir. Nə tam və ya qismən fəaliyyət qabiliyyətdən məhrum edilmə, nə də lazımı dəstək tədbirlərinin həcmi əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququnun inkar edilməsinə və ya onların bu hüquqdan istifadəsini məhdudlaşdırmağa yönəldilə bilməz.

21. Əlilliyi olan şəxslər üçün zəruri xidmətlər çox böyük məbləğə başa gələn müəyyən edildikdə və həmin şəxslərin institusional çərçivədən kənarında yaşamağa “qeyri-məqbul” hesab edildikdə iştirakçı dövlətlərdə müvafiq orqanları əksər hallarda bunun institusionallaşma yeganə həll yolu hesab edirlər. Əqli qabiliyyəti məhdud şəxslərin, xüsusi ilə də mürəkkəb ünsiyyət pozuntuları olan şəxslər əksər institusional mühitdən kənarında yaşaya bilməyən insanlar kimi qiymətləndirilir. Bu cür mülahizə 19-cu maddəyə ziddir, o, müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququnu intellektual qabiliyyət, sərbəst fəaliyyət və ya dəstək tələblərindən asılı olmayaraq bütün əlilliyi olan şəxslərə şamil edilir.

22. Bütün əlilliyi olan şəxslər aktiv həyat sürmək, öz seçdiyi mədəniyyətə mənsub olduğunu iddia etmək və cəmiyyətin digər üzvləri ilə eyni dərəcədə seçim etməkdə azad olmalıdır. Müstəqil həyat “əvvəlcədən müəyyən edilmiş” həyat tərzinin təşviqi ilə uyğun gəlmir. Əlilliyi

olan gəncləri yaşlı insanlar üçün nəzərdə tutulmuş şəraitdə yaşamağa məcbur edilməməlidir və ya əksinə.

23. Bütün cinslərə məxsus əlilliyi olan şəxslər hüquq sahibləridir və 19-cu maddəyə uyğun olaraq bərabər müdafiə hüquqları vardır. Qadınların tam inkişafını, irəliləməsini və səlahiyyətlərinin artırılmasını təmin etmək üçün bütün müvafiq tədbirlər görülməlidir. Lezbiyan, gey, biseksual, transgender, və interseks əlilliyi olan şəxslər 19-cu maddəyə uyğun olaraq bərabər müdafiədən istifadə etməli və onların şəxsi münasibətlərinə hörmət edilməlidir. Bundan əlavə, müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququ istənilən yaş və etnik qrupa, kastaya və ya dil və dini azlığa mənsub olan əlilliyi olan şəxslərin, habelə miqrantların, sığınacaq axtaranların və qaçqınların müdafiəsini əhatə edir.

C. 19-cu maddənin “a” bəndi

24. Necə, harada və kiminlə yaşayacağını seçmək və qərar vermək müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququnun əsasını təşkil edir. Beləliklə də fərdi seçim yalnız yaşayış yeri ilə məhdudlaşmır, həm də şəxsin həyatının bütün aspektlərini (şəxsi, professional və gündəlik həyatında öz vaxtdan istifadə və məşğuliyyətlər, həyat forma və tərz) əhatə edir.

25. Seçim imkanları olmadığından əksər hallarda əlilliyi olan şəxslər seçim edə bilmirlər. Bu, ailə tərəfindən qeyri-rəsmi dəstəyin yeganə seçim olduğu, dəstəyin müəssisələrdən kənarında mümkün olmadığı, mənzilin müəssər olmadığı və ya icmada dəstəyin təmin olunmadığı, dəstək yalnız müəyyən yaşayış yerləri və ya müəssisələr daxilində təmin edildiyi hallarda baş verir.

26. Bundan əlavə, əlilliyi olan şəxslərin mövcud seçim imkanları haqqında müəssər məlumatlarının olmaması və qəyyumluq haqqında qanunlarında irəli gələn məhdudlaşdırıcı və fəaliyyət qabiliyyətini məhdudlaşdıran digər analoji hüquqi norma və ya qərarların olması səbəbindən şəxsi seçimlərini edə bilmirlər. Bununla bağlı, qüvvədə olan qanunlar olmasa belə, ailələr, himayəçilər və ya yerli icra orqanları və digər şəxslər bəzən nəzarəti funksiyasını həyata keçirir və əvəzedici qərar qəbul edənlər kimi çıxış edərək şəxsin seçimlərini məhdudlaşdırırlar.

27. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqi və fəaliyyət qabiliyyəti bu şəxslərin müstəqil yaşaması və cəmiyyətin bir hissəsi olması üçün əsas prinsiplərdir. Buna görə də, 19-cu maddə Konvensiyanın 12-ci maddəsinin şəxsin hüquqlarının tanınmasına və hüquq qabiliyyətinin həyata keçirilməsinə zəmanət verən müddəaları arasında əlaqə mövcuddur və bununla bağlı Komitənin 1 sayılı Ümumi şərhində (qanun qarşısında bərabərlik - 2014) daha ətraflı izah olunmuşdur. Bundan əlavə, 19-cu maddənin müddəaları 14-cü maddədə və digər müvafiq direktivlərdə təsbit edilən əlillik zəminində həbslərin mütləq qadağan edilməsini əks etdirir⁴.

⁴Əlilliyi olan şəxslərin azadlıq və təhlükəsizlik hüququna dair təlimatlar (A/72/55, əlavə).

D. 19-cu maddənin “b” bəndi

28. Fərdi dəstək xidmətləri tibbi, sosial yardım və ya xeyriyyənin bir növü kimi deyil, hüquq kimi qəbul edilməlidir. Bir çox əlilliyi olan şəxslər üçün fərdi dəstək xidmətlərinə çıxış icmada müstəqil yaşamaq üçün ilkin şərtidir. Əlilliyi olan şəxslərin şəxsi tələb və seçimlərinə uyğun olaraq xidmət və onun təminatçılarını seçmək hüququ var və fərdi dəstək “istifadəçilərin” tələblərinə uyğunlaşmaq üçün kifayət qədər çevik olmalıdır. İştirakçı dövlətlərin üzərinə şəxsin tələb və seçimlərin uyğun olaraq icma daxilində müstəqil yaşamaq üçün maneələrin praktik həllini müəyyən edən kifayət qədər ixtisaslı mütəxəssislərin olmasını təmin etmək öhdəliyi qoyur.
29. “b” bəndi dəstək xidmətləri kateqoriyasına daxil olan müxtəlif fərdi xidmətləri müəyyən edir. Bunlar evdə xidmətlərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda məşğulluq, təhsil və siyasi və mədəni sahələrini də əhatə etməlidir; məsələn valideynlik və ailə qohumları və digərləri ilə əlaqə yaratmaq imkanı; siyasi və mədəni həyatda iştirak; asudə vaxtında maraq və fəaliyyəti, səyahət və istirahət.
30. Fərdi dəstək xidmətləri iştirakçı dövlətin mədəni, iqtisadi və coğrafi xüsusiyyətlərinə uyğun ad, növ və xarakterinə görə fərqlənsədə, faktiki olaraq bütün dəstək xidmətləri icmada yaşamağın dəstəkləməsi, digər insanlardan ayrılma və təcrid edilmənin qarşısını alınması kimi məqsədlərə uyğunlaşdırılmalıdır. Bu xidmətlərin əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə tam inteqrasiyasını təmin etmək məqsədi daşması vacibdir. Nəticə etibarilə, 19-cu maddənin “b” bəndi təcridetmə yaradan və şəxsin müstəqilliyi məhdudlaşdıran müəssisələrdə hər hansı formada dəstək xidmətlərini qadağan edir.
31. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, bütün dəstək xidmətləri ümumi məqsədə (əlilliyi olan şəxs tərəfindən fərdi və sərbəst seçilmiş cəmiyyətə inteqrasiya və orda iştirak, və onların müstəqil yaşaması) nail olunması üçün hazırlanmalı və təqdim edilməlidir.

E. 19-cu maddənin “c” bəndi

32. Bu bəndində qeyd olunan xidmətlər və obyektlər cəmiyyətdəki ümumi əhali üçün nəzərdə tutulan və sadəcə əlilliyi olan şəxsləri nəzərdə tutmayan dəstək xidmətləri və obyektləridir. Bunlar mənzil, kitabxanalar, xəstəxanalar, məktəblər, nəqliyyat, mağazalar, bazarlar, muzeylər, eləcə də internet və sosial medianı əhatə edir. Bu xidmət və obyektlər bütün əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər, məqbul və uyğunlaşdırıla bilən olmalıdır.
33. İctimai obyektlərinin, malların və xidmətlərin müyəssərliyi, habelə inklüziv, əlçatan məşğulluq, təhsil və səhiyyə hüququnun həyata keçirilməsi əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə daxil edilməsi və iştirakının vacib şərtləridir. Müxtəlif de-institutlaşma proqramları göstərdi

ki, ölçüsündən və sakinlərinin reinteqrasiya üsullarından asılı olmayaraq ixtisaslaşmış müəssisələrin bağlanması bu məqsədlərə nail olmaq üçün özlüyündə kifayət deyildir. Bu cür islahatlar hərtərəfli xidmət və icma əsaslı inkişafı proqramları, o cümlədən maarifləndirmə proqramları ilə müşayiət olunmalıdır. Cəmiyyətdə müyəssərliyin tam təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş struktur islahatları əlilliklə bağlı xidmətlərə tələbi azalda bilər.

34. 19-cu maddənin əhatə dairəsi təhlükəsiz və adekvat mənzil, fərdi xidmətlər və ictimai obyektlər və xidmətlərə çıxışı əhatə edir. Mənzil almaq imkanı digərləri ilə bərabər cəmiyyətdə yaşamaq seçiminə malik olması deməkdir. Əgər əlilliyi olan şəxslərə yalnız xüsusi ərazilərdə tikilmiş mənzillər verilsə və onların eyni binada, kompleksdə və ya məhəllədə yaşaması üçün təşkil edilsə, 19-cu maddə lazımı qaydada həyata keçirilmir. Əlilliyi olan şəxslərin tək və ya ailəsi ilə birgə yaşamasında asılı olmayaraq, əlilliyi olan şəxslərin seçim hüquq və imkanlarını təmin etmək üçün bütün coğrafi ərazilərdə kifayət qədər sayda onları yaşayış yeri ilə təmin edən müyəssər mənzillər olmalıdır. Bu məqsədlə yeni müyəssər yaşayış binalarının tikintisi və mövcud yaşayış binalarında müyəssərliyin təmin edilməsi tələb olunur. Bundan əlavə, mənzillər əlilliyi olan şəxslər üçün sərfəli olmalıdır.
35. Dəstək xidmətləri şəhər və ya kənd yerlərində yaşayan bütün əlilliyi olan şəxslər üçün təhlükəsiz və fiziki baxımdan əlçatan olmalıdır. Bu xidmətlər aztəminatlı şəxsləri nəzərə alınmaqla sərfəli olmalıdır. Bununla yanaşı, keyfiyyət standartlarına cavab verməli və maraqlı tərəflərin cins, yaş və mədəni həssaslığını nəzərə alınmalıdır.
36. Fərdi dəstək xidmətləri əlilliyi olan şəxslər üçün seçim və nəzarəti təmin etmirsə, onların cəmiyyətdə müstəqil yaşamasına imkan vermir. Birləşdirilmiş yaşayış və dəstək xidməti ("paket" şəklində təqdim olunur) kimi təqdim olunan dəstək xidmətləri vasitəsi ilə əlilliyi olan şəxslərə mənzil yardımı təklif olunur. Bununla belə, bu təklifin özü tək cəmiyyətə iqtisadi nöqtədən nəzərdən əsaslandırılmır, xərclərin səmərəliliyi aspektindən də insan hüququnun prinsiplərini üstələməməlidir. Əlilliyi olan şəxslərdən fərdi yardım və köməkçiləri bölüşmək tələb olunmamalıdır; bu yalnız onların tam və sərbəst razılığı ilə edilməlidir. Seçim imkanı cəmiyyətdə müstəqil yaşamaq hüququnun üç əsas elementindən biridir.
37. Dəstək xidmətlərində bərabərlik əlilliyi olan şəxslərin ictimai obyekt və xidmətlərlə bağlı proseslərdə iştirakını və söz sahibi ola bilməsini, beləliklə, bu obyekt və xidmətlərin onların xüsusi ehtiyaclarının nəzərə alınması, cins və yaşa uyğunlaşdırılmasını təmin etmək və əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə iştirakına imkan yaratmaq öhdəliyinə uyğundur. Uşaqlar üçün müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququnun əsasını ailə mühitində böyümək hüququ təşkil edir.

F. Əsas elementlər

38. Komitə, müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququndan istifadə etmək üçün iştirakçı dövlət tərəfindən uyğunlaşdırılmış minimum dəstək səviyyəsinin təmin edilməsi məqsədi ilə 19-cu maddənin əsas elementlərinin müəyyən edilməsini vacib hesab edir. İştirakçı dövlətlər xüsusilə maliyyə və ya iqtisadi böhran zamanı 19-cu maddənin əsas elementlərinə həmişə riayət olunmasını təmin etməlidirlər. Həmin əsas elementlər aşağıdakılardır:

(a) Komitənin 1 sayılı ümumi şərhinə uyğun olaraq, əlilliyindən asılı olmayaraq bütün əlilliyi olan şəxslər harada, kiminlə və necə yaşayacaqlarına qərar vermək hüququnu təmin edilməsi;

(b) Gəlir və müyəssərlik elementləri daxil olmaqla, mənzil əldə etməkdə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinin təmin edilməsi, yeni və təmir edilmiş mənzillərdə müyəssərliyin təmin edilməsini nəzərdə tutan məcburi tikinti qaydalarının qəbul edilməsi;

(c) Əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müstəqil yaşaması üçün konkret fəaliyyət planı hazırlanması, xüsusi ilə ailələr tərəfindən göstərilən qeyri-formal dəstəklə məhdudlaşmayaraq, əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müstəqil həyat sürməsinə imkan verən formal dəstək sistemlərini təşviqi üçün tədbirlərin görülməsi;

(d) Sosial bərabərliyə nail olmaq, o cümlədən əlilliyi olan şəxslərin sosial mediada iştirakını təmin etmək üçün müyəssərlik tələblərinə dair qanunlar, planlar və təlimatlar hazırlanması, həyata keçirilməsi, monitorinqi və sanksiyaların tətbiqi, eləcə də zəruri informasiya və texnologiyaların universal dizayn prinsipləri əsasında hazırlanması və mühafizəsi, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsində kifayət qədər bacarıqların olmasının təmin edilməsi;

(e) Fərdi, ortaq olmayan, insan hüquqlarına əsaslanan, əlilliyi olan şəxslərə məxsus dəstək xidmətləri (eləcə də dəstək xidmətlərinin digər formalarını) inkişafı və həyata keçirilməsi istiqamətində konkret fəaliyyət planının hazırlanması;

(f) Təklif olunan tədbirlərin lazımı qaydada həyata keçirilmədiyi və beynəlxalq hüquqa uyğun olmadığı hallar istisna olmaqla, 19-cu maddədə qeyd olunanlara nail olmaqda geri çəkilmənin qarşısını alınması;

(g) Əlilliyi olan şəxslər, o cümlədən hələ də müəssisələrdə yaşayanlar barəsində sistemik və keyfiyyətli məlumatların toplanması;

(h) İnküziv və müyəssər müstəqil yaşayış xidmətlərini yaratmaq üçün bütün mövcud vəsaitlərdən, o cümlədən regional maliyyələşdirmə və inkişaf üzrə əməkdaşlıq fondlarından istifadə edilməsi.

III. İştirakçı dövlətlərin öhdəlikləri

39. İştirakçı dövlətlərin öhdəlikləri insan hüquqlarının ya mütləq və dərhal tətbiq edilə bilən (mülki və siyasi hüquqlar) və ya mərhələli tətbiq edilən (iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar) xarakterini əks etdirməlidir. Əlilliyi olan şəxslər yaşayış yerini seçmək, harada və kiminlə yaşamalarına qərar vermək hüququ ilə bağlı 19-cu maddənin "a" bəndi mülki və siyasi hüquq olduğu üçün dərhal tətbiq edilir. Fərdi və nəzarət edilən dəstək xidmətlərin istifadə ilə bağlı 19-cu maddənin "b" bəndi isə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqdur. 19-cu maddənin "c" bəndi xidmət və obyektlərə çıxış hüququ iqtisadi, sosial və mədəni hüquqdur, çünki müəssər informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, internet saytları, sosial media, kinoteatrlar, parklar, teatrlar və idman obyektləri kimi bir çox əsas xidmət və obyektlər həm sosial, həm də mədəni məqsədlərə xidmət edir. Mərhələli tətbiq edilmə, zəruri resursları ayırmaqla dəstək xidmətlərinin inkişafı ilə bağlı konkret strategiya və fəaliyyət planlarının işlənilib hazırlanması və qəbul edilməsi, eləcə də mövcud və geniş əhali üçün nəzərdə tutulmuş xidmətlərin əlilliyi olan şəxslər üçün inklüzivliyini təmin etmə öhdəliyini nəzərdə tutur.

40. Öhdəliyin yerinə yetirilməsi təkəcə mənfi tərəfi yoxdur; onun müsbət cəhəti iştirakçı dövlətlərdən 19-cu maddədə təsbit olunmuş hüquqların dövlət və ya özəl qurumlar tərəfindən pozulmamasını təmin etmək üçün bütün lazımi tədbirləri görməyi tələb edir.

41. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqların mütərəqqi həyata keçirilməsi üçün iştirakçı dövlətlər mövcud resurslardan maksimum dərəcədə istifadə etməlidirlər⁵. Bu addımlar dərhal və ya əğlabatan müddət ərzində atılmalıdır. Belə addımlar düşünülmüş, konkret, məqsədyönlü olmalı və bütün müvafiq vasitələrdən istifadə etməlidir⁶. İcmada müstəqil yaşamaq hüququnun sistemli şəkildə həyata keçirilməsi struktur dəyişikliklər tələb edir ki, bura xüsusilə deinstütusionalizasiyanın bütün formaları aiddir.

42. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatları ilə sıx məsləhətləşmələr əsasında müvafiq vaxt çərçivəsi və adekvat resurslarla instutlaşmadan müstəqil həyat dəstək xidmətləri ilə əvəz etmək üçün strateji planlaşdırma prosesinə başlamaq öhdəliyi daşıyır. İştirakçı dövlətlərin qiymətləndirmə həddi proqramın icrası ilə bağlıdır, lakin əvəzetmə məsələsi ilə deyil. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə tam daxil edilməsini təmin etmək məqsədi ilə əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatları ilə onlarla birbaşa məsləhətləşmələr apararaq keçid planlarını hazırlamalıdırlar.

⁵Baxın: İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndi və Əlilliyi olan şəxslərin Hüquqları haqqında Konvensiyanın 4-cü maddəsinin 2-ci bəndi

⁶Baxın: İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsi, ümumi şərh № 3, bənd. 2.

43. İştirakçı dövlət məsələni, iqtisadi böhranla mübarizə üçün 19-cu maddə ilə bağlı repressiv tədbirlər tətbiq etməyə səy göstərdikdə, bu cür tədbirlər müvəqqəti, zəruri xarakter daşmalı, ayrı-seçkiliyə yol verilmədən həyata keçirilməlidir⁷.

44. Mərhələli şəkildə həyata keçirmək öhdəliyi həm də iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsində repressiv tədbirlərin görülməməsini nəzərdə tutur. Bu cür tədbirlər əlilliyi olan şəxsləri müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququndan tam istifadə etməsindən məhrum edir. Nəticədə repressiv tədbirlər 19-cu maddənin pozur.

45. İştirakçı dövlətlərə bu ümumi şərhə qeyd edilən müstəqil yaşamaq hüququnun minimum əsas öhdəlikləri ilə bağlı repressiv tədbirlər görmək qadağandır.

46. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan fərd və ya qruplara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması və onların müstəqil yaşamaq və cəmiyyətdə iştirakı üçün bərabər hüquqlarını təmin etmək üçün bilavasitə öhdəlik daşıyırlar. Bunun üçün iştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə yaşayış yerini seçmək, sərfəli və əlçatan mənzillə təmin etmək, yaşayış yeri kirayələmək və obyekt və xidmətlərdən istifadə etməyə mane olan siyasətləri, qanunları və təcrübələri ləğv etməli və ya islahat etməlidirlər. 5-ci maddənin 3-cü bəndində göstərilən ağılabatan uyğunlaşmanın təmin edilməsi tədricən həyata keçirilmir.

A. Hörmət etmə öhdəliyi

47. Hörmət etmə öhdəliyi iştirakçı dövlətlərdən müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququnun həyata keçirilməsinə birbaşa və ya dolayısı ilə müdaxilə etməkdən və ya hər hansı şəkildə məhdudlaşdırmaqdan çəkinmək tələb edir. İştirakçı dövlətlər heç kimin cəmiyyətdə müstəqil yaşamaq imkanını, o cümlədən əlilliyi olan şəxslərin öz yaşayış yerini və ya harada, necə və kiminlə yaşamaq seçimlərini və müstəqilliyini qanunlar vasitəsilə birbaşa və ya dolayısı ilə məhdudlaşdırmamalıdır. İştirakçı dövlətlər 19-cu maddədə təsbit olunmuş hüquqların həyata keçirilməsinə mane olan qanunları dəyişiklik etməlidirlər.

48. Bu öhdəlik həmçinin iştirakçı dövlətlərdən dəstək xidmətlərinə, eləcə də geniş əhali üçün nəzərdə tutulmuş avadanlıq və xidmətlərə çıxışa maneələr yaradan və ya bunu davam etdirən qanunlar və siyasətlər qəbul etməkdən və strukturlar yaratmaqdan çəkinməyi tələb edir. Eyni zamanda, öhdəlik psixi sağlamlıq xidmətlərində öz iradəsi zidd olaraq və ya əlilliyə xas olan digər azadlıqdan məhrum etmə formalarına məruz qalan bütün şəxslərin azad edilməsini özündə ehtiva edir.

⁷İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitə sədrinin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktın tərəf dövlətlərinə ünvanladığı 16 may 2012-ci il tarixli məktubu: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fSUS%2f6395&Lang=en

Eləcə də qəyyumluğun bütün formalarının qadağan edilməsini və əvəzedici qərar qəbuletmə rejimlərinin dəstəkləyici qərar qəbul etmə ilə əvəz edilməsi öhdəliyini ehtiva edir.

49. 19-cu maddədə nəzərdə tutulmuş əlilliyi olan şəxslərin hüquqlarını həyata keçirilməsi iştirakçı dövlətlərin institutionallaşmanı mərhələli şəkildə dayandırılmasıdır. İştirakçı dövlətlər tərəfindən heç bir yeni müəssisə tikilə bilməz və ya köhnə müəssisələrin sakinlərin təhlükəsizliyini qorumaq üçün zəruri olan fəvqəladə tədbirlər görülmədən təmir edilə bilməz. Mövcud müəssisələr genişləndirilməməli, sakinlərin getməsi yeni gələnlərə səbəb olmamalı və yeni fərdi yaşayış yerləri (mənzillər və ya fərdi evlər) görünüşünə malik olan, lakin müəssisə xarakterli yaşayış kompleksləri yaradılmamlıdır.

B. Müdafiə öhdəliyi

50. Müdafiə öhdəliyi iştirakçı dövlətlərdən ailə üzvlərinin və üçüncü şəxslərin əlilliyi olan şəxslərin icmada müstəqil yaşamaq hüququnun həyata keçirilməsinə birbaşa və ya dolayı yolla müdaxiləsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görməyi tələb edir. Müdafiə öhdəliyi iştirakçı dövlətlərdən ailə üzvlərinin və üçüncü şəxslərin, xidmət təminatçılarının, torpaq mülkiyyətçilərinin qanun çərçivəsində icmaya daxil olmaq və müstəqil yaşamaq hüququnun tam istifadəsinə xələl gətirən davranışlarını qadağan edən qanunlar və siyasətlər qəbul etməyi və həyata keçirməyi tələb edir.

51. İştirakçı dövlətlər müəssisələrin istismarı, təmiri və ya tikintisi və ya oxşar müəssisələrinin yaradılması üçün dövlət və ya özəl maliyyə vəsaitinin ayrılmamasını təmin etməlidirlər. Bundan əlavə, iştirakçı dövlətlər "icma həyatı" adı altında özəl müəssisələrin yaradılmamasını təmin etməlidirlər.

52. Dəstək xidmətləri həmişə xidmət təminatçısının maraqlarına deyil, əlilliyi olan şəxslərin fərdi ehtiyaclarına əsaslanmalıdır. İştirakçı dövlətlər xidmət təminatçıları üçün monitoring mexanizmləri yaratmalı, əlilliyi olan şəxslərin ailələri tərəfindən gizlədilməsinin və ya müəssisələrdə təcrid olunmasının və uşaqların əlillik səbəbi ilə tərk edilməsinin və ya müəssisələrə yerləşdirilməsinin qarşısını almaq üçün müdafiə tədbirlər görməli və üçüncü şəxslər tərəfindən onlara qarşı zorakılıq hallarının aşkar edilməsi üçün müvafiq mexanizmlər yaratmalıdırlar. İştirakçı dövlətlər həmçinin müəssisələrin direktor və ya inzibatçılarının həmin müəssisələrində yaşayanların qəyyumuna çevrilməsini qadağan etməlidir.

53. Müdafiə öhdəliyi ayrı-ayrı şəxslərin və ya qrupların müəyyən xidmətlərin göstərilməsindən kənarlaşdırılması kimi ayrı-seçkilik yaradan təcrübələrin qadağan edilməsi də daxildir. İştirakçı dövlətlər, göstərilən xidmətlərin əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müstəqil yaşamasına səmərəli şərait yaratması, onların kirayə vermək imkanından məhrum edilməməsi və ya mənzil bazarında kənarlaşdırılmamasını təmin etməklə, əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşaması və icmaya daxil edilməsi məqsədi ilə üçüncü tərəflərin praktiki və ya inzibati maneələr yaratmasını qadağan etməli və onların qarşısını almalıdırlar.

Kitabxanalar, hovuzlar, parklar və ya ictimai yerlər, mağazalar, poçt şöbələri və kinoteatrlar kimi bütün əhaliyə açıq olan və onlara təqdim edilən xidmətlər Komitənin müyəssərliyə dair 2 sayılı Ümumi Şərhdə (2014) təsbit olunduğu kimi əlçatan olmalı və əlilliyi olan şəxslərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmalıdır.

C. Yerinə yetirmə öhdəliyi

54. Yerinə yetirmə öhdəliyi dövlətlərdən Konvensiyada təsbit olunmuş müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququnun tam həyata keçirilməsini üçün müvafiq qanunvericilik, inzibati, maliyyə, məhkəmə, maarifləndirmə proqramları və digər tədbirləri təmin və təşviq etməyi tələb edir. Yerinə yetirmə öhdəliyi həm də iştirakçı dövlətlərdən müyəssər olmayan mənzil, əlilliklə bağlı dəstək xidmətlərinə məhdud çıxış, müyəssər olmayan obyektlər, mallar və xidmətlərin olması kimi müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüququnun tam həyata keçirilməsi üçün praktiki maneələri və əlilliyi olan şəxslərə qarşı qərəzli münasibəti aradan qaldırmaq tədbirlər görməyi tələb edir.

55. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüquqlarını həyata keçirmək üçün onların ailə üzvlərinə dəstək məqsədi ilə onların səlahiyyətlərini gücləndirilməlidir.

56. İştirakçı dövlətlər qanunvericilik, siyasət və proqramları həyata keçirərkən, cəmiyyətdə müstəqil yaşamaqla bağlı bütün aspektlərdə, xüsusən də dəstək xidmətlərini inkişaf etdirərkən və onlara investisiya yatırarkən əlilliyi olan şəxslərin müxtəlif təbəqələri ilə onları təmsil edən təşkilatları məsləhətləşməli və fəal şəkildə cəlb etməlidirlər.

57. İştirakçı dövlətlər deinstutlaşma ilə bağlı strategiya və konkret fəaliyyət planı qəbul etməlidirlər. Eyni zamanda bura struktur islahatlarını həyata keçirmək, əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müyəssərliyin təmin və əlilliyi olan şəxslərin icmaya daxil edilməsi barədə məlumatlılığı artırmaq öhdəliklərini də daxil etməlidir.

58. Deinstutlaşma büdcə və vaxt çərçivələri ilə fərdi keçid proqramları da daxil olmaqla fərdi və inklüziv dəstək xidmətlərinin yaradılması ilə yanaşı, hərtərəfli strategiyanın bir hissəsi kimi müəssisələrin bağlanması və institusional qaydaların ləğvini əhatə edən sistemli keçid tələb edir. Nəticə etibarilə, islahatların düzgün həyata keçirilməsini və büdcələrin bölüşdürülməsini təmin etmək məqsədi ilə yerli hakimiyyət orqanları da daxil olmaqla, hökumət səviyyəsində və bütün sektorlar üzrə əlaqələndirilmiş nazirliklərarası yanaşma tələb olunur.

59. Cəmiyyətdə müstəqil yaşamağı dəstəkləmək üçün proqramlar və imtiyazlar əlilliklə bağlı xərcləri əhatə etməlidir. Bundan əlavə, de-institusionalizasiyanın həyata keçirilməsi üçün ailələr üçün mənzil də daxil olmaqla kifayət qədər müyəssər və sərfəli mənzillərin olması vacibdir. Həmçinin, mənzil əldə edilməsi əlilliyi olan şəxslərin müstəqilliyini azaldan tələblərlə şərtləndirilməməsi vacibdir. İctimaiyyət üçün açıq olan binalar və yerlər və nəqliyyat növləri bütün əlilliyi olan şəxslərin tələblərinə cavab verəcək şəkildə layihələndirilməlidir. İştirakçı

dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müstəqil yaşamaq hüququnu həyata keçirmək üçün vəsaitlərin yenidən bölüşdürülməsi üçün düşünülmüş və dərhal addımlar atmalıdırlar.

60. Əlilliklə bağlı dəstək xidmətləri bütün əlilliyi olan şəxslər üçün müyəssər, məqbul, əlverişli, və uyğunlaşdırıla bilən olmalı və fərdi və ya ailə gəliri, yaşayış şəraiti, cins, yaş, milli və etnik mənsubiyyət, dini, dil xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Əlilliyin insan hüquqları modeli əlilliyi olan şəxslərin hər hansı səbəbdən, o cümlədən növü və həcmi daxil olmaqla tələb olunan dəstək xidmətlərindən kənarlaşdırılmasına imkan vermir. Fərdi dəstək də daxil olmaqla, dəstək xidmətləri, sərbəst və öz razılığı olmadan digərləri ilə paylaşılmamalıdır.

61. İştirakçı dövlətlər dəstək üçün uyğunluq meyarlarına aşağıdakı elementləri daxil edirlər: qiymətləndirmə əlilliyə insan hüquqları yanaşmasına əsaslanmalıdır; əlilliklə bağlı ehtiyaclardan daha çox insanın cəmiyyətdəki maneələrdən irəli gələn ehtiyaclarına diqqət yetirməlidir; şəxsin istək və seçimlərini nəzərə alınması və ona hörmət olunması; və əlilliyi olan şəxslərin qərar qəbul etmə prosesinə tam cəlb olunması təmin edilməlidir.

62. Əlillik müavinəti kimi ödənişlər Konvensiyanın 19 və 28-ci maddələrinə uyğun olaraq iştirakçı dövlətlərin əlilliyi olan şəxslərə dəstək göstərdiyi formalardan biridir. Bu cür ödənişlər əksər hallarda əlilliklə bağlı xərclər kimi təsdiq edilir və əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə tam inteqrasiyasını asanlaşdırır. Bu, həmçinin əlilliyi olan şəxslərin üzləşə biləcəyi yoxsulluq və ifrat yoxsulluqla mübarizə aparmağa imkan verir. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin üzləşdiyi çətinliklərini iqtisadi və ya maliyyə böhranı zamanı gəlirlərini azaltmaqla və ya yuxarıda şərhin 38-ci bənddə göstərilən insan hüquqları standartlarına zidd olan qənaət tədbirləri görməklə artırılmamalıdır.

63. Əlilliyi olan şəxslərə göstərilən dəstək, xüsusi fəaliyyətlərə və onların cəmiyyətə inteqrasiyası üçün üzləşdiyi maneələrə uyğunlaşdırılmış fərdi yanaşmadan istifadə etməklə qiymətləndirilməlidir. Qiymətləndirmədə əlilliyi olan şəxslər zamanla dəyişən fəaliyyətlərdə iştirak etmək imkanını nəzərdə tutulmamalıdır. İştirakçı dövlətlər fərdi dəstəyin, o cümlədən ödəniş/şəxsi büdcələr, əlilliyi olan şəxslərin kənd və şəhər yerlərində yaşayarkən qarşılaşdıqları problemlərin nəzərə alınması və aradan qaldırılmasını təmin etməlidir.

64. İştirakçı dövlətlər müstəqil yaşamaq və dəstək xidmətlərinin seçimi ilə bağlı məlumatlı qərarların qəbulu məqsədi ilə vaxtında, müasir və dəqiq məlumatları təqdim etməli və yaymalıdırlar. Bu məlumatlar Brayl əlifbasından, taktil ünsiyyətdən, işarət dilindən, asan oxunan versiya və ünsiyyətin gücləndirici və alternativ metodlarından, üsul və formatlarından ibarət müyəssər formatda olmalıdır.

65. Dövlətlər, əlilliklə bağlı xidmətlərdə çalışan və ya çalışacaq personal, o cümlədən xidmət personalı, qərar qəbul edənlər və monitoring xidmətləri üzrə məmurların icmada müstəqil yaşamaq haqqında nəzəri və praktiki və adekvat təlimlər keçmələrini təmin etməlidirlər. Eləcə də, dövlətlər 19-cu maddəyə uyğun olaraq, əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə yaşamaq imkanı vermək üçün qurumlara sosial dəstək göstərmək səlahiyyətinin verilməsi və onların öz

vəzifələrini yerinə yetirilməsinin qiymətləndirilməsinə dair meyarlar hazırlanmalıdır. İştirakçı dövlətlər həmçinin Konvensiyanın 32-ci maddəsinə uyğun olaraq beynəlxalq əməkdaşlığın və bu çərçivədə həyata keçirilən investisiyaların və layihələrin cəmiyyətdə müstəqil yaşamaq üçün maneələri davam etdirməyə töhfə verməsinə deyil, əksinə maneələrin aradan qaldırılmasını və müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüquqlarının həyata keçirilməsini dəstəkləməsinə təmin etməlidirlər. Təbii fəlakətlərdən sonra Konvensiyanın 11-ci maddəsinin icra elementi kimi maneələri bərpa etməmək vacibdir.

66. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müstəqil yaşamaq hüququnu həyata keçirməsi üçün onların ədalət mühakiməsinə çıxışı, hüquqi yardım və müvafiq hüquqi məsləhət, hüquqi müdafiə vasitələri və dəstək xidmətləri, o cümlədən ağılabatan və prosessual uyğunlaşdırma ilə təmin etməlidirlər.

67. İştirakçı dövlətlər ailədə əlilliyi olan şəxslərə qulluq edənlərə adekvat dəstək xidmətləri göstərməlidirlər ki, onlar öz növbəsində öz övladına və ya qohumuna cəmiyyətdə müstəqil yaşamağa kömək etsinlər. Bu dəstəyə müvəqqəti yerləşdirmə xidmətləri, uşaq baxımı və valideyinlik kimi digər dəstəkləyici xidmətlər də daxil edilməlidir. Əmək bazarına daxil ola bilməyən, çox vaxt həddindən artıq yoxsulluq vəziyyətində yaşayan qulluq edənlərə maddi dəstək göstərmək də vacibdir. İştirakçı dövlətlər həmçinin ailələrə sosial dəstək göstərməli və məsləhət xidmətlərinin, dəstək əhatəsinin və digər müvafiq dəstəyin inkişafına kömək etməlidirlər.

68. İştirakçı dövlətlər müntəzəm olaraq əlilliyi olan şəxslərin üzləşdiyi sağlamlıq, ünsiyyət, ətraf mühit, infrastruktur və münasibətlə bağlı maneələri və cəmiyyətdə müstəqil yaşamaq üçün lazım olan resurslar haqqında sorğular keçirməli və təhlillər aparmalıdırlar.

IV. Konvensiyanın digər müddələri ilə əlaqəsi

69. Müstəqil yaşamaq və icmaya daxil olmaq hüququ Konvensiyada nəzərdə tutulmuş digər insan hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Eyni zamanda, bu, bütün hüquqların həyata keçirilməsi insanın yaşamaq üçün seçdiyi və özünün azad və hərtərəfli inkişafının cəmiyyətdə mümkün olduğunu irəli sürür.

70. Müstəqil yaşamaq hüququnun həyata keçirilməsi ilə bağlı bütün plan və strategiyaların qəbulu, həyata keçirilməsi və monitorinqi zamanı əlilliyi olan şəxsləri təmsil edən təşkilatlar vasitəsi ilə fəal cəlb etməli və onlarla məsləhətləşmələr aparılmalıdır (4-cü maddənin 3-cü bənd). Rəhbər şəxslər bütün əlilliyi olan şəxslərlə, eləcə də əlilliyi olan qadınların, əlilliyi olan qocaların, əlilliyi olan uşaqların, əqli və psixi əlilliyi olan şəxsləri onları təmsil edən təşkilatlar vasitəsi ilə məsləhətləşmələr aparmalıdır.

71. Müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olma ilə bağlı dəstək xidmətlərindən istifadə edilməsi və ya onlardan faydalanan zamanı ayrı-seçkiliyə yol verilməməlidir (maddə 5). İştirakçı dövlətlər ayrı-seçkilik olmadan, tam obyektivliklə və şəxsin əlilliyinə deyil fədri ehtiyaclarına

uyğun və insan hüquqlarına əsaslanaraq yanaşmadan istifadə etməklə dəstək xidmətlərinə çıxış üçün uyğunluq meyarlar və proseduralar müəyyən etməlidirlər. Əlilliyi olan şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş, əlilliyi olan uşaqlar, tələbələr, işçilər və ya qocalar üçün onların xüsusi ehtiyaclarını nəzərə alan və uyğunlaşdırılmış xüsusi xidmətlərin göstərilməsi Konvensiya görə ayrı-seçkilik deyil, əksinə ədalətli və hüquqi cəhətdən müsbət fəaliyyət kimi qəbul edilməlidir. 19-cu maddə ilə bağlı ayrı-seçkiliklə üzləşən əlilliyi olan şəxslər effektiv və əlverişli hüquqi müdafiə vasitələrinə malik olmalıdırlar.

72. Əksər hallarda əlilliyi olan qadınlar və qızlar (maddə 6) daha çox təcrid olunmuş və kənarlaşdırılmış vəziyyətdədirlər və cəmiyyətdə qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol açan gender stereotipləri və patriarxal sosial modellər səbəbindən onların yaşayış yerlərdə və yaşadıkları mühitdə məhdudiyətlərlə üzləşirlər. Əlilliyi olan qadınlar və qızlar zorakılıq, sui-istifadə və cinsi qısnama da daxil olmaqla çoxsaylı və kəşifən gender əsaslı ayrı-seçkilik, institutlaşma və zorakılıq riski ilə üzləşirlər⁸.İştirakçı dövlətlər zorakılıq və sui-istifadənin qurbanları üçün sərfəli və ya pulsuz müdafiə vasitələri və dəstək xidmətləri təqdim etməlidirlər. Məişət zorakılığına məruz qalan əlilliyi olan qadınlar iqtisadi, fiziki və ya emosional olaraq çox vaxt sui-istifadəçilərindən asılıdırlar və həmin şəxslər onları qulluq edən kimi qəbul edir ki bu da əlilliyi olan qadınlara bağlı zorakı münasibətləri və onların sosial izolyasiyası artır. Buna görə də, müstəqil yaşamaq və sosial inteqrasiya hüququnun həyata keçirirən gender bərabərliyinə və gender əsaslı ayrı-seçkiliyin və patriarxal sosial modellərin aradan qaldırılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

73. Mədəni dəyərlər və normalar əlilliyi olan qadınların və qızların öz yaşayış mühitinə dair seçim və nəzarət etmək imkanlarını məhdudlaşdırmaqla yanaşı, onların müstəqilliyini məhdudlaşdırır, xüsusi yaşayış yerlərində yaşamağa məcbur edir, onlara öz ehtiyaclarını kənara qoymağa və əvəzində başqalarına xidmət etmək üçün ailə daxilində müəyyən rollar verir⁹. İştirakçı dövlətlər qadınların sosial xidmət və dəstəyə çıxış zamanı üzləşdiyi ayrı-seçkiliyi və maneələri aradan qaldırmaq üçün tədbirlər görməli, həmçinin sosial xidmətlərə çıxışa dair müxtəlif proqram və siyasət və strategiyalarda gender bərabərliyinin lazımı qaydada nəzərə alınmasını təmin etməlidir.

74. İştirakçı dövlətlər, həmçinin əlilliyi olan qadınların və qızların inkişafına, səlahiyyətlərinin artırılmasına və irəliləməsinə yönəlmiş tədbirlərin (6-cı maddənin 2-ci bəndi) dəstək və sosial müdafiəyə çıxışında gender əsaslı bərabərsizlikləri aradan qaldırmasını təmin etməlidir. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan qadınların açıq əmək bazarına çıxışı və ya geri qayıtmasını asanlaşdırmaq üçün iş-həyat balansını (resurslar, vaxt və xidmətlər) təşviq etmək üçün müvafiq tədbirlər görməlidirlər və valideynlik öhdəliklərinin icrası zamanı qadınlar və kişilər

⁸Baxın: Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitəsinin əlilliyi olan qadınlar və qızlar haqqında 3 sayılı ümumi şərh (2016)

⁹Eyni sənəd, 8, 18, 29 və 55 bəndlər

üçün bərabər hüquq və vəzifələri təmin etməlidirlər¹⁰. İştirakçı dövlətlər həmçinin gender əsaslı zorakılıq qurbanları üçün sığınacaqların əlilliyi olan qadınlar və qızlar üçün tam müəssər olmasını təmin etmək öhdəliyi vardır.

75. Əlilliyi olan qız və oğlanlar üçün müvafiq və yaşa uyğun dəstək xidmətlərinin mövcudluğu onların insan hüquqlarından bərabər şəkildə istifadə edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir (maddə 7). Əlilliyi olan uşaqların inkişaf edən qabiliyyətinə hörmət etmək və həyatlarına dair seçimlərdə söz sahibi olmaqda onlara dəstək olmaq vacibdir. Əlilliyi olan uşaqların müəssisələrə verilməsinin qarşısını almaq üçün ailələrə dəstək, məlumat vermək və təlimatlandırmaq, eləcə də, əlilliyi olan uşaqlar üçün bərabər imkanları təmin etmək məqsədi ilə övladlığa götürmə ilə bağlı inklüziv siyasətin olması vacibdir (maddə 23).

76. Sosial əlaqələr və həmyaşıdları ilə münasibətlərdə yeniyetmələr yaxınları tərəfindən göstərilən qeyri-formal dəstəkdənsə fərdi yardım və ya peşəkar surdo-tərcüməçilərə üstünlük verə bilərlər. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan uşaq və yeniyetmələrlə birbaşa və ya onları təmsil edən təşkilatlar vasitəsilə məsləhətləşmələr aparmaqla onlara dəstək və müəssər xidmətlərin innovativ formalarını yaratmalıdırlar. Əlilliyi olan uşaqlar öz həmyaşıdları ilə birlikdə idmanla məşğul olmaq və ya ictimai fəaliyyətlərdə iştirak etmək üçün dəstəyə ehtiyacı ola bilər. Əlilliyi olan yeniyetmələrə həmyaşıdları ilə asudə vaxt keçirmələrinə şərait yaradılmalıdır. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan yeniyetmələrin öz həmyaşıdlarının şəbəkələrinə daxil olmasını asanlaşdırmaq köməkçi qurğular və texnologiyalara təmin etməlidirlər. Bundan əlavə, gənclərin yetkinlik yaşına keçidini asanlaşdıran xidmətlər, o cümlədən ailəsinin evini tərk etdikdə, ali təhsil alarkən və işə başlayarkən göstərilən dəstək müstəqil həyatın dəstəklənməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

77. 19-cu maddə göstərdiyi kimi açıq, dəstəkləyici və inklüziv icmaların yaradılması üçün məlumatlılığın artırılması (maddə 8) vacibdir. Əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşamasına mane olan stereotiplər, abilizm və yanlış təsəvvürlər aradan qaldırılmalı və onların cəmiyyətə verdiyi töhfələr haqqında müsbət təsəvvür təbliğ edilməlidir. Hakimyyət orqanları, dövlət qulluqçuları, peşəkarlar, media, geniş ictimaiyyət, əlilliyi olan şəxslər və onların ailələri üçün maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. Bütün maarifləndirmə tədbirləri əlilliyi olan şəxslər və onları təmsil edən təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilməlidir.

78. 19-cu maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlar iştirakçı dövlətlərin müəssərlik ilə bağlı öhdəlikləri ilə bağlıdır (maddə 9), çünki bütün tikililər, bütün əhali üçün açıq olan obyekt və xidmətlər, nəqliyyatın, informasiyanın, rabitənin müəssərliyi cəmiyyətdə müstəqil yaşamaq üçün ilkin şərtidir.

¹⁰Baxın, Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitəsinin nikah və ailə münasibətlərində bərabərlik haqqında 21 sayılı ümumi tövsiyəsi (1994).

9-cu maddə ictimaiyyət üçün açıq olan binaların əlçatanlığına mane olan baryerlərin müəyyən edilməsini və aradan qaldırılmasını, xüsusən də müxtəlif sektorlarda universal dizayn standartlarını nəzərə almaqla bina və şəhərsalma məcəllələrinə yenidən baxılmasını və mənzil sektorunda müəssərlik standartlarının yaradılmasını tələb edir.

79. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərə bütün fəlakət risklərinin idarə edilməsi fəaliyyətlərində dəstək xidmətləri göstərmək öhdəliyini əvvəlcədən nəzərə almalı (maddə 11) və onların kənarında qalmamasını və ya unudulmamasını təmin etməlidirlər. Silahlı münaqişə, humanitar fəvqəladə hallar və ya təbii fəlakət baş verdikdən sonra maneələrin yenidən bərpa edilməməsi də vacibdir. Yenidənqurma prosesləri əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətində müstəqil yaşaması üçün tam müəssərliyi təmin etməlidir.

80. Qanun qarşısında bərabərlik (maddə 12) bütün əlilliyi olan şəxslərin tam hüquq qabiliyyətini həyata keçirmək hüququna malik olmasını təmin edir və bununla da onlar harada, kiminlə və necə yaşamalarına qərar vermək kimi öz həyatları barədə seçim və nəzarəti həyata keçirməkdə, istək seçimlərinə uyğun yaşamaqda və dəstək almaqda bərabər hüquqa malikdirlər. Dəstəkləyici qərarların qəbul edilməsinə keçidin və 12-ci maddədə təsbit olunmuş hüquqları tam şəkildə həyata keçirmək məqsədi ilə əlilliyi olan şəxslərin digərləri ilə bərabər hüquq qabiliyyətini həyata keçirmək üçün öz istək və seçimlərini ifadə etməyi inkişaf etdirmək imkanın olması zəruridir. Bunun üçün onlar cəmiyyətin ayrılmaz hissəsi olmalıdırlar. Bundan əlavə, əlilliyi olan şəxslərin hüquq qabiliyyətinin həyata keçirilməsində dəstək onların istək və seçimlərinə hörmət edən icma əsaslı yanaşma çərçivəsində təmin edilməlidir.

81. 13-cü maddədə təsbit edilən ədalət mühakiməsinin təmin edilməsi cəmiyyətdə müstəqil yaşamaq hüququndan tam istifadəni təmin etmək üçün əsasdır. İştirakçı dövlətlər bütün əlilliyi olan şəxslərin hüquq qabiliyyətinə malik olmasını və məhkəmələrdə iştirakını təmin etməlidirlər. İştirakçı dövlətlər həmçinin cəmiyyətdə müstəqil yaşamaqla bağlı bütün qərarlardan şikayət verilməsini təmin etməlidirlər. Cəmiyyətdə müstəqil yaşamaq üçün dəstək bir hüquq və imtiyaz olaraq həyata keçirilməlidir. Ədalət mühakiməsinin bərabər və effektiv təmin edilməsi üçün hüquqi yardım, dəstək və yaşa uyğun prosessual uyğunlaşmalar əsasdır.

82. Komitənin Konvensiyanın 14-cü maddəsinə dair təlimatlarında rəhbər tutduğu kimi, ehtimal olunan "təhlükə" və ya digər amillər kimi əlillik səbəbindən müəssisələrə salınma halları çox vaxt əlilliklə bağlı dəstək xidmətlərinin olmaması səbəbindən baş verir və ya artır. Beləliklə, 19-cu maddənin həyata keçirilməsi son nəticədə 14-cü maddənin müddəalarının pozulmasının qarşısını almağa imkan verəcəkdir.

83. Əlilliyi olan şəxslərin istismar, zorakılıq, təhqir və zorakılığın hər hansı formasına məruz qalma riskinin qarşısını almaq üçün dəstək xidmətləri təmin edilməsini vacibdir (maddə 16). 19-cu maddədə göstərilmiş xidmətlərdən istifadə edən və sui-istifadə, zorakılıq və istismara məruz qalan bütün əlilliyi olan şəxslər üçün əlillik, yaş-cins spesifikasiyi ilə şərtlənən ehtiyaclar nəzərə alınmaqla hüquqi müdafiə vasitə və yardımlarla təmin edilməlidir. Müəssisələr orda

yaşayan şəxsləri cəmiyyətdəki digər şəxslərdən təcrid etməyə meyli olduqlarından, müəssisələrə yerləşdirilən əlilliyi olan qadın və qızlar məcburi sterilizasiya, cinsi, psixoloji və fiziki zorakılıq da daxil olmaqla gender əsaslı zorakılıq riski ilə üzləşirlər. Onlar həmçinin bu zorakılıq barədə məlumat vermək üçün daha böyük maneələrlə üzləşirlər. İştirakçı dövlətlərin bu məsələləri müəssisələrin monitorinqinə daxil etmələri və müəssisələrdə gender əsaslı zorakılığa məruz qalan əlilliyi olan qadınların hüquq müdafiə vasitələrinə çıxışını təmin edilməsi zəruridir.

84. Bir çox əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə müstəqil yaşaması üçün dəstək olmadan fərdi hərəkət etmədə (maddə 20) maneələr qalmaqdadır. 20-ci maddədə təsbit olunduğu kimi sərfəli və keyfiyyətli hərəkəti asanlaşdıran vasitələr, cihazlar, köməkçi texnologiyalar və fərdi köməkçilər və vasitəçilərlə təmin edilməsi əlilliyi olan şəxslərin öz icmalarına tam daxil olması və iştirakı üçün ilkin şərtidir.

85. Əlilliyi olan şəxslərin geniş kütlə üçün nəzərdə tutulmuş məlumatlara müyəssər formada digərləri ilə bərabər səviyyədə informasiya və ideyaları axtarmaq, əldə etmək və yaymaq hüququ vardır (maddə 21). Ünsiyyət əlilliyi olan şəxslərin öz seçimlərinə uyğun formatlarda, o cümlədən Brayl əlifbası, işarət dili, asan oxunan forma və ünsiyyətin gücləndirici və alternativ metod və üsullarında olmalıdır. Ünsiyyət və məlumat axınının ikitərəfli olması və xidmət və cihazlar müxtəlif ünsiyyət üsullarından istifadə edən şəxslər üçün müyəssər olması vacibdir. Əlilliyi olan şəxslərin kiminlə və necə yaşayacağını, hansı növ xidmətlərə ehtiyaclarına dair tam məlumatlı şəkildə seçim etməsi və qərar verməsi üçün dəstək xidmətləri və sosial müdafiə vasitələri, o cümlədən əlilliklə bağlı mexanizmlər haqqında məlumatların müyəssər olması və müxtəlif mənbələrdən əldə edilə bilməsi xüsusilə vacibdir. Rəy və şikayətlərin bildirilməsi üçün mexanizmlərin müyəssər ünsiyyət vasitələri ilə təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

86. İştirakçı dövlətlər 19-cu maddəyə uyğun olaraq dəstək xidmətlərinin göstərilməsi zamanı əlilliyi olan şəxslərin həyatı, ailəsi, mənzili və yazışmalarına, eləcə də ləyaqətinə hər hansı qanunsuz müdaxilədən qorunmasını təmin etməlidirlər (maddə 22). İstənilən qanunsuz müdaxilə vəziyyətində dəstək xidmətlərindən istifadə edən bütün əlilliyi olan şəxslərin yaş-cins spesifikasiyi və əlillik faktoru nəzərə alınmaqla monitorinq, hüquqi müdafiə vasitələri və xidmətləri onlar üçün müyəssər olmalıdır.

87. Cəmiyyətdə müstəqil yaşamaq hüququ əlilliyi olan uşaq və valideynlərin ailə hüququ ilə sıx bağlıdır (maddə 23). İcma əsaslı dəstəyin və xidmətlərin olmaması əlilliyi olan şəxslərin ailəsi üçün maliyyə təzyiqi və məhdudiyyətlər yarada bilər; 23-cü maddədə təsbit olunmuş hüquqlar uşaqların ailələrindən alınaraq müəssisələrə yerləşdirilməsinin qarşısını alınması, habelə ailələrə icmada dəstək göstərilməsi üçün vacibdir. Bu hüquqlar uşaqların əlilliyinə görə valideynlərindən alınmamasını təmin etmək üçün eyni dərəcədə vacibdir. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan uşaqlarının hüquqlarını müdafiə etməkdə ailələrə məlumat, təlimat və dəstək verməli, cəmiyyətə inteqrasiya və orda iştirakını təşviq etməlidirlər.

88. Müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq mahiyyət etibarilə inklüziv təhsillə bağlıdır (maddə 24) və əlilliyi olan şəxslərin müstəqil yaşamaq, cəmiyyətə daxil olmaq və orda iştirak etmək hüququnun tanınmasını tələb edir¹¹. Əlilliyi olan şəxslərin ümumi təhsil sisteminə daxil edilməsi onların cəmiyyətə inteqrasiyasını gücləndirilməsinə səbəb olur. De-institutlaşdırma inklüziv təhsilin tətbiqini də nəzərdə tutur. İştirakçı dövlətlər inklüziv təhsil hüququnun həyata keçirilməsinin bütün əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətin həyatından istifadə etmələri, faydalanmaları və ona töhfə vermələri üçün zəruri bilik, bacarıqların və səriştənin gücləndirilməsində rol oynayacağını nəzərə almalıdırlar.

89. Tibb müəssisələri və xidmətləri (maddə 25) xüsusi ilə xəstəxanaya yerləşdirmə, cərrahi xidmətlər və tibbi məsləhətləşmələr zamanı əlilliyi olan şəxslərin öz icmalarında müyəssər, məqbul, əlverişli və uyğunlaşdırılmış, o cümlədən bəzi əlilliyi olan şəxslərin (məsələn, mürəkkəb ünsiyyət, psixi və ya əqli pozuntuları olan şəxslər, eşitmə qabiliyyəti məhdud şəxslər) tələblərinə uyğun həyata keçirilməlidir. Tibb bacıları, fizioterapevtlər, psixiatrlar və ya psixoloqlar tərəfindən xəstəxana və evlərdə göstərilən xidmətlərin iştirakçı dövlətlərin 19-cu maddədə uyğun deyil, 25-ci maddəyə əsasən yerinə yetirilməli öhdəlik hesab edilməlidir.

90. İcmada müstəqil yaşama, abilitasiya və reabilitasiya (maddə 26) bir-birindən asılıdır. Bəzi əlilliyi olan şəxslər üçün tələb olunan fərdi dəstək olmadıqda, reabilitasiya xidmətlərində iştirak etməsi mümkün deyil. Eyni zamanda, reabilitasiyanın məqsədi əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətdə tam və səmərəli iştirakını təmin etməkdir. Əlilliyi olan şəxsin abilitasiyası və reabilitasiyası şəxsin sərbəst və məlumatlı razılığı ilə həyata keçirilməlidir. Abilitasiya və reabilitasiya əsasən təhsil, məşğulluq, səhiyyə və sosial məsələlərlə əlaqədardır.

91. Fərdi yardım xidmətlərinin, o cümlədən şəxsi köməkçinin mövcudluğu çox vaxt əmək və məşğulluq (maddə 27) hüququndan səmərəli istifadə üçün ilkin şərtidir. Bundan əlavə, əlilliyi olan şəxslər əlilliklə bağlı xüsusi dəstək xidmətlərində işəgötürən, menecer və ya təlimçi olmalıdırlar. Beləliklə, 19-cu maddənin həyata keçirilməsi əlilliyi olan şəxslər üçün ayrılmış iş yerlərinin mərhələli şəkildə ləğv edilməsinə kömək edəcəkdir.

92. İştirakçı dövlətlər əlilliyi olan şəxslərin qənaətbəxş həyat səviyyəsi (maddə 28) hüququnun həyata keçirilməsi o cümlədən, onların müstəqil yaşamasına imkan verən dəstək xidmətlərinə çıxışı təmin etməlidir. Beləliklə də, iştirakçı dövlətlər xüsusən yoxsulluq şəraitində yaşayan əlilliyi olan şəxslərə əlilliklə bağlı ehtiyaclarını ödəmək üçün müvafiq və sərfəli xidmət, vasitələr və digər yardım formalarına çıxışını təmin etmək öhdəliyinə malikdirlər. Bundan əlavə, dövlət və subsidiyalaşdırılmış mənzil proqramlarına çıxış təmin edilməlidir. Əlilliyi olan şəxslərin əlilliklə bağlı xərcləri özləri ödəməsi Konvensiyaya zidd hesab olunur.

¹¹ Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları üzrə Komitəsinin inklüziv təhsil hüququna dair 4 sayılı ümumi şərh (2016)

93. Öz icmalarının inkişafına təsir göstərən qərarların verilməsində iştirak etmək üçün bütün əlilliyi olan şəxslər şəxsən və ya onları təmsil edən təşkilatları vasitəsilə siyasi və ictimai həyatda iştirak etmək hüququndan (maddə 29) istifadə etməli və bu hüquqları həyata keçirməlidirlər. Uyğun dəstək əlilliyi olan şəxslərə seçki hüquqlarını həyata keçirmək, siyasi həyatda iştirak etmək və ictimai işlərlə məşğul olmaqda əhəmiyyətli dərəcədə kömək edir. Köməkçilərin və ya digər yardımçı heyətin əlilliyi olan şəxslərin səsvermə hüquqlarını həyata keçirərkən etdikləri seçimləri məhdudlaşdırmamasını və ya sui-istifadə etməməsini təmin etməsi vacibdir.

94. Mədəni həyatda iştirak, istirahət və asudə vaxtın təşkili və idmanla məşğul olma (maddə 30) cəmiyyət həyatının vacib komponentləridir, tədbirlər, fəaliyyətlər və obyektlərin əlilliyi olan şəxslər üçün müəssər və inklüziv olmasını təmin etməklə əlilliyi olan şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyasını izləmək və ona nail olmaq olar. Əlilliyi olan şəxslərin istək və seçimlərinə uyğun olaraq şəxsi köməkçilər, bələdçilər, qıraətçilər və peşəkar surdo tərcüməçiləri cəmiyyətdə inklüzivliyin yaradılmasına töhfə verirlər. İstənilən növ dəstək əlilliklə bağlı xərclərin bir hissəsi kimi qəbul edilməsi vacibdir, çünki bu cür dəstək xidmətləri cəmiyyətə inteqrasiyaya və müstəqil həyata keçidə kömək edir. Mədəni və asudə vaxtın təşkili ilə bağlı tədbirlərdə iştirak etmək üçün tələb olan köməkçilərdən giriş haqqı tələb olunmamalıdır. Həmçinin milli və beynəlxalq səviyyədə dəstəyin növləri, nə vaxt, harada istifadəsi ilə bağlı heç bir məhdudiyyət tətbiq edilməməlidir.

95. Statistika və məlumatlar (maddə 31) bütün sektorlar üzrə əlillik, mənzil, yaşayış şəraiti və sosial müdafiə sistemləri, eləcə də müstəqil yaşayış və dəstək və xidmətlərə çıxış imkanı kimi sisteməlik şəkildə bölünməlidir. Toplanmış məlumatlar cəmiyyətdə deinstiutionalizasiyanın və dəstək xidmətlərinə keçidlə bağlı əldə edilmiş irəliləyişi müntəzəm təhlil etməyə imkan verməlidir. Göstəricilərin hər bir iştirakçı dövlətdəki xüsusi şəraiti əks etdirməsi vacibdir.

96. Beynəlxalq əməkdaşlıq (maddə 32) elə həyata keçirilməlidir ki, əlilliyi olan şəxslərin iradə və seçimlərinə hörmət edilməsi və 19-cu maddəyə uyğun olaraq onların harada, kiminlə və hansı şəraitdə yaşamağı seçmək hüququnu gücləndirən yerli icmalarda dəstək xidmətlərinə sərmayə qoyulmasını təmin etsin. Beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində əldə edilmiş pul vəsaitlərinin yeni müəssisələrin və ya instiutional qayğı modellərinin inkişafı üçün investisiya edilməsi məqbul hesab edilmir, çünki bu, əlilliyi olan şəxslərin təcrid olunmasına və kənarlaşdırılmasına gətirib çıxarır.

V. Milli səviyyədə icra

97. Komitə qeyd edir ki, iştirakçı dövlətlər müstəqil yaşamaq və icmaya daxil olmaq hüququnu həyata keçirərkən milli səviyyədə çətinliklərlə üzləşə bilirlər. Bununla belə, yuxarıda qeyd olunan normativ məzmun və öhdəliklərə uyğun olaraq, iştirakçı dövlətlər Konvensiyanın 19-cu maddəsinin tam icrasını təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirləri görməlidirlər:

(a) Əlilliyin növündən asılı olmayaraq, əlilliyi olan şəxsin harada, kiminlə və necə yaşamasına mane olan qanunların ləğvi, o cümlədən şəxsin əlilliyinə görə müəssisələrə düşməsinin qarşısının alınması;

(b) Cəmiyyətin və fiziki mühitin, o cümlədən informasiya və kommunikasiyanın bütün əlilliyi olan şəxslər üçün müəssər olması məqsədi ilə qanunlar və standartlar qəbul etmək və digər tədbirlər görmək;

(c) Sosial müdafiə proqramlarının bərabər şərtlərlə, müxtəlifliyi nəzərə alan və əlilliyi olan şəxslərin ehtiyaclarına cavab verməsini təmin etmək;

(d) Həm fiziki, həm də virtual məkanla bağlı siyasətlər, qanunlar, standartlar və digər tədbirlərə universal dizayn prinsipinin daxil edilməsi və həyata keçirilməsinə nəzarət etmək; Komitənin 2 sayılı ümumi şərhində qeyd olunduğu kimi tikinti ilə bağlı məcəllə və qanunların universal dizayn prinsiplərinə uyğunlaşdırılması üçün yenidən nəzərdən keçirmək;

(e) Bütün əlilliyi olan şəxslər icma daxilində müstəqil yaşamaq üçün maddi və prosessual hüquqlarla təmin etmək;

(f) Əlilliyi olan şəxsləri müstəqil yaşamaq və cəmiyyətə daxil olmaq hüquqları haqqında onların başa düşə biləcəkləri formatlarda məlumatlandırmaq və əlilliyi olan şəxslərin öz hüquqlarını həyata keçirmələrinə dəstək olmaq məqsədi ilə onlara təlimlər keçirmək;

(g) Əlilliyi olan şəxslərin təcrid olunmasının, seqreqasiyasının bütün formalarını aradan qaldırılması və müəssisələrə düşməsinin qarşısının alınması üçün dəqiq vaxt çərçivələri və müvafiq büdcələrlə de-institutlaşma üçün aydın və məqsədyönlü strategiyalar qəbul etmək; psixi və ya əqli pozuntuları şəxslərə və hazırda müəssisələrdə olan əlilliyi olan uşaqlara xüsusi diqqət yetirilməlidir;

(h) Fərdi və müəssər xidmətlərin inkişaf etdirən cəmiyyətin keçidi təmin edən və əlilliyi olan şəxslər haqqında mənfi münasibət və stereotiplərlə mübarizə aparan məlumatlandırma proqramlarını həyata keçirmək;

(i) Əlilliyi olan şəxslərin şəxsən və ya onları təmsil edən təşkilatları vasitəsilə dəstək xidmətlərinin və icmanın transformasiyasında, deinstitutlaşma strategiyalarının hazırlanmasında və həyata keçirilməsində onların iştirakını təmin etmək;

(j) Müəssər və sərfəli mənzillərin, fiziki mühitin, ictimai yerlərin və nəqliyyatın tikintisi və layihəndirilməsi üçün hərtərəfli siyasətlər və normativ təlimatlar hazırlamaq və maliyyə resursları ayırmaq, eyni zamanda adekvat vaxt çərçivəsində onları həyata keçirmək və dövlət və ya özəl orqanlar tərəfindən qoyulan tələblərin pozulması hallarında effektiv, təsirli və mütənasib sanksiyalar tətbiq etmək;

(k) Bütün əlilliyi olan şəxslər üçün bələdçilər, qiraətçilər və peşəkar surdo tərcüməçilərin və ya digər tərcüməçilər kimi müvafiq və kifayət qədər şəxs/"istifadəçi" tərəfindən və özünü idarə olunan dəstək xidmətlərinin inkişafı üçün resurslar ayırmaq;

(l) 19-cu maddənin normativ məzmununu nəzərə almaqla cəmiyyətdə müstəqil yaşayan əlilliyi olan şəxslərə dəstək xidmətlərinin göstərilməsi üçün tender proseslərini işləyib hazırlamaq;

(m) Müstəqil monitoring mexanizmlərin rolunu nəzərə alaraq, mövcud müəssisələr və yaşayış tipli xidmətlərə, müstəqil həyata və cəmiyyətə daxil olmağa imkan verən deinstitutlaşma strategiyaların həyata keçirilməsinə nəzarət etmək üçün mexanizmlər yaratmaq;

(n) 19-cu maddədə nəzərdə tutulmuş monitoring və icranı əlilliyi olan şəxslərə tam məsləhətləşmə və onları təmsil edən təşkilatlar vasitəsilə onların iştirakı ilə həyata keçirmək.
